

- SzT. = Szabó T. Attila (főszerk.): *Erdélyi magyar szótörténeti tár I–XIX*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest – Akadémiai Kiadó, Budapest – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1975–2014.
- Tarnóczy Tamás 1941. *A magyar magánhangzók akusztikai rendszere*. Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Általános Nyelvészeti és Fonetikai Intézete, Budapest.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára I–III*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1967–1976. + Mutató. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva (főszerk.): *Új magyar tájszótár I–V*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
- Vértés Edit 1955. Szótárazott szavaink száma és a szókészlet nagysága. *Magyar Nyelvőr* 79: 329–38.

Büky László

ny. egyetemi tanár

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvészeti Tanszék

Beke József: Arany-szótár. Arany János költői nyelvének szókészlete I–III. (Szerkesztette: Balázs Géza). Anyanyelvápolók Szövetsége – Inter, Budapest, 2017. 869+964+1177 oldal

1. A szótár aktualitása

200 éve, 1817. március 2-án született Arany János költő, a Magyar Tudományos Akadémia egykori titoknok (mai szóval: főtitkára), akit a leggazdagabb szókincsű költőnként is emlegetünk. Az iskolában még úgy tanultuk: Arany János nagyjából 25 000 szót használhatott. Most már azonban pontos számadat is rendelkezésünkre áll: Arany költői nyelvének szókincse 22 423 szót számlál (ennyi szócikk van a szótárban) – nagyjából annyit, mint amennyi Petőfi Sándor összes művében szerepel. De hangsúlyozzunk, hogy Petőfi teljes írói-költői szókészlete áll szemben Arany Jánosnak csak a költői szókincsével. Nyitva maradt tehát a kérdés: mekkora lehet Arany teljes szókészlete. Beke József egyik ünnepi interjújában azonban megkockáztat egy becslést: „A háromezer oldalnyi új szótár 24 423 szócikket tartalmaz, ám ha ehhez hozzávennénk Arany fordításainak, tanulmányainak szavait is, a szócikkek száma meghaladná a 30 ezret, hiszen ahogy pár éve kimutatták: a költő közel 60 ezer egyedi szót használt (A második helyen *Vörösmarty Mihály* áll 44, a harmadikon *Petőfi Sándor* 33 ezer szóval)” (V. Nagy 2017: 43–4).

Tehát újabb írói szótár született: az Arany-szótár. Összeállításának szükségessége a költő születésének 100. évfordulója kapcsán is fölmerült. Somogyi Géza így ír erről a Magyar Nyelvőrben: „A múlt századi írónk közül Vörösmartyt, Aranyt és Jókait szokták emlegetni, mint akik műveikben legtöbb szót használnak. S valóban, mindegyikük szinte kimeríthetetlen kincsesbányája a ritka, a népies, a zamatos magyar szavaknak; s e bánya még nincs kellőleg kiaknázva, bár művelése szép és hálás feladat, mert itt a szorgalmas munkás minden egyes drágakő összetételét és eredetét a vegyész pontosságával és biztosságával meg tudja állapítani. Nagyobb szótárainak, így bizonyára a készülő új akadémiai nagy szótár is, idéznek ugyan a fenti három nagyság műveiből, de ezek az adatok így némileg elszigeteltek; együtt, egy helyen s rendszerben kellene őket látni. S ez az, ami még nincs, de kellene: szótár legnagyobb írónk műveihöz! A munkában levő hatalmas, új Aranykiadásnak méltó betetőzése s hozzá igen hasznos segédkönyv lenne egy Arany-szótár, amely a nagy költő egész szókincsét felöleli. Ez a munka egyúttal, mondhatjuk, a 19. század költői nyelvének is szinte teljes szótára lenne” (Somogyi 1917: 105).

Balázs Géza (2017a: 22) áttekintette az Arany-szótár előzményeit. „Az írói szótárak egyik magyar »ősének« tekinthető Lehr Albert középiskolai tanár munkája: Toldi. Költői elbeszélés című magyarázatos Toldi-kiadása (1880/1922). Lehr – a tanítást megkönnyítendő – nyelvi magyarázatokat fűzött a Toldihoz.” 1948-ban Viski Károly mutatott be részleteket a Magyar Nyelvőrben egy lehetséges Arany-szótárból (Mutatványok az Arany-szótárból). Balázs Géza említi egy 1951-ben készült kéziratot Ambrus Lajostól „Arany költészetének szóstatistikája” címmel. Erről a kéziratról már Kelemen József (1954: 72) is ír a Magyar Nyelvőrben: „Eszerint Arany verseiben a tulajdonnevekkel, igenevekkel és az *-an*, *-en* végű határozószókkal együtt 23 500-nál több szót használt,

összesen 271 000-nél több előfordulásban.” Ambrus Lajos munkáját mint mérföldkövet Wacha Imre is számba veszi a készülő írói szótárak kapcsán (Wacha 1961: 189–203) Pásztor Emil 1986-ban megjelent Toldi-szótára pedig iskolai használatra készült, és a Toldi-trilógia első részének 2873 szavas szókészletét tartalmazza.

A bicentenáriumra megjelent Arany-szótár (rövidítése: AranySz.), Beke József kecskeméti nyugdíjas magyartanár grandiózus munkáját 2017. február 21-én, az anyanyelvek nemzetközi napján, a Petőfi Irodalmi Múzeumban, az Anyanyelvpolók Szövetsége rendezvényén mutatta be a szerző és a szerkesztő. A háromkötetes mű 8 év alatt – kezdetben mindenféle számítógépes és anyagi segítség nélkül – készült el. A szerző nagykörösi kötődése és ezáltal az Arany-kultuszhoz való kapcsolódása jelentős hatással volt a szótáron végzett munkájára. Ő maga így vallott erről (Beke 2017: I. 10–1): „Ha valaki kérdezné, miért vállaltam és vállalok ilyen önkéntes munkát, mint a szótárírás, sokféle feleletem volna. Hármat mondok: az első az, hogy minden alkotó, akivel foglalkoztam, sok gyönyörűséget adott, gondoljuk el, most öt év óta naponta igen jó társaságban vagyok: Arannyal. A második egy Zrínyi idézet: »Az embernek ez világon semmi dolgában [...] nem lehet csendessége, sem az ő lelke másban meg nem nyughatik, hanem mikor valami jó igyekezetet tészen fel magának, jó véget vészen fel elméjében, a kiben untalan foglalatatos és gyönyörködéssel fáradoz<<. [...] A harmadik feleletet a költőtől veszem kölcsön [...]:

Mi emel? mi tart fönn? mi sugall? mi biztat?...
Kebelem egy hangja. Követem is aztat.
Egy hang, mely csilingel az égi madárban,
Hogy lerombolt fészket rakja késő nyárban;
Mely a pók fonalát százszor megfonatja,
Noha füstbe százszor menjen áldozatja;
S mely, hatalmasb szóval, a költőben riad:
»Ha későn, ha csonkán, ha senkinek: írjad!<<”

Beke József korábban egy Bánk bán (1991), egy Zrínyi- (2004) és egy Radnóti-szótárát (2009) is elkészített, és ezzel – ahogy a kötet fülszövegében Büky László fogalmaz – „társadalmi és szaktudományi igényt elégít ki”, hiszen a Petőfi-, a Juhász Gyula-, a Balassi-szótárak és a Csokonai-szókincstár sorát gazdagította munkáival, és gazdagítja most az Arany-szótárral is.

Arany János költői nyelvének szótára nagyléptékű, hiánypótló munka: az I. kötet 869, a II. kötet 964, a III. kötet pedig 1177 oldalból áll. A kötetek szerkesztője Balázs Géza egyetemi tanár, az ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszékének tanszékvezetője; a címlapot Muhi Anna tervezte Sz. Egyed Emma Arany János-émléklapoktájának felhasználásával.

2. A szótár felépítése

A szótár első kötete (az A-tól a GY-ig) nem csupán szójegyzék, hanem ajánlást, előszót, tájékoztató fejezeteket (pl. a szótár keletkezésének körülményeit taglaló leírást, illetve a szócikkek felépítését, a szótár használatát, a szótárírás módszertanát leíró részeket stb.) tartalmaz. Elsőként Buda Ferenc költő ajánlását olvashatjuk, majd a szerkesztő előszava következik. Ezt követően a szerző ír rövid bevezetőt Arany költészetéről és saját szótárírói munkásságáról, végül köszönetét fejezi ki a szótár létrejöttében segítséget nyújtóknak. A következő a testesebb *Tájékoztató* című fejezet, amely számos tudnivalókat és módszertani ismertetőt tartalmaz a szótár használatáról a felhasználók számára. Ebben a részben találjuk a feldolgozott versek jegyzékét. A jegyzékben szereplő művek összesített szóanyaga meghaladja a 262 ezer adatot. Beke József itt értekezik a szövegpontoság nehézségeiről (pl. az Arany János-i szövegek megfelelő kritikai kiadásának a hiányáról) és saját kutató-pontosító munkájáról, a szavak stilisztikai minőségének ingoványosságáról, illetve a szavak értelmezésének pontosságáról. A Tájékoztatót a felhasználótíradalom-lista és a szócikkekben használt rövidítések, valamint a források rövidítésének jegyzéke zárja.

A második kötet (a H-tól az M-ig) kizárólag szótári részt tartalmaz, a harmadik kötet (az N-től a Zs-ig) végén azonban a szótár anyagának statisztikai adatait is megtaláljuk. Arany költői nyelv-

nek legtöbbször előforduló szavait a szerző különböző szempontok alapján sorolja táblázatokba – elsőként a címszavak és az alcímszavak számát és előfordulását. Például:

KEZDŐBETŰ	SZÁM	ELŐFORDULÁS
A, Á	1030	35249
B	1248	8146
C	134	585

A második táblázatban a 200 legtöbbször előforduló szót találjuk. Néhány kiragadott példa:

SORSZÁM	SZÓ	SZÓFAJ	ELŐFORDULÁS
1	<i>a–az</i>	névelő	21712
6	<i>van, volt</i>	ige	2563
200	<i>kő</i>	főnév	167

A legtöbbször előforduló szavakat szófajok szerint rendszerező táblázatot is megtaláljuk a kötet végén.

IGE	ELŐFORDULÁS	SORSZÁM	FŐNÉV	ELŐFORDULÁS
<i>van, volt</i>	2563	1	<i>szó</i>	786
<i>lesz</i>	1492	2	<i>szem</i>	759
<i>mond</i>	831	3	<i>király</i>	748

A kötetet a címszavak és alcímszavak szófaji megoszlásának táblázata, valamint az idegen szavak és szövegek számát összegző statisztika zárja.

3. A szótár használata

„Az írói szótár feladata az illető alkotó szavainak számbavétele és e szavak pontos értelmének meghatározása a mű adott szövegösszefüggéseiben. A cél az, hogy a feldolgozott szóanyagból egyetlen kifejezés egyetlen jelentésárnyalata se maradjon említetlenül az adatok tömegében. [...] Az írói szótár tehát megkísérli a közvetítést az írói szándék és az olvasói megértés között, ez indokolja a szükségességét is, hiszen idővel a költői művel egyes szavai elavulhatnak, kihullhatnak a nyelvközösség mindennapjaiból” – írja Beke József, a szótár szerzője. Különösen aktuális ez akkor, amikor Arany János olvastatásával és tanításával kapcsolatban gyakran merül fel ellenérvként, hogy a mai gyerekek, fiatalok (vagy akár az idősebbek!) már nem értik a költői nyelvezetét. Azt is tudjuk azonban, hogy maga Arany János lábjegyzeteket fűzött bizonyos szavakhoz és sorokhoz, hogy segítse az olvasót az értelmezésben, vagy egyértelműen jelezze, mire gondol. Ilyen például a Toldiból a „felült Lackó a béresek nyakára” szólás (amellyel az ellustuló mezei munkást gúnyolták) vagy a *toportyán* szó, amely a réti farkasra utal. (Mindkettő magyarázata és szövegkörnyezete megtalálható az Arany-szótárban.) Beke József így ír erről a szótár I. kötetében: „Ha ezeket [az elavult kifejezéseket – P.Á.] valami egyszerűbbel, újjabbal próbáljuk helyettesíteni [...], ezáltal az eredeti alkotás sérül [...]. Hiszen idővel az új kifejezés is elavulhat, és a folytonos újítással az eredeti mű lassanként kicserélődik, értékét veszti.” Nem is beszélve arról, hogy Arany János „történeti tárgyú műveiben a költő szándékosan archaizál, régies, népies és nyelvjárási kifejezésekkel érzékelteti az ábrázolt elmúlt kor nyelv világát, néhol maga is megjegyzést fűz egy-egy régies szóalakhoz.”

Ebből következően a szótár arra is alkalmas, hogy segítségével értelmezhezzük pl. a Toldi egy-egy sorát. Példánk legyen az 1. ének 2. versszakának első sora (amely sort sokan Arany János „nehézen érthetőségének” iskolapéldája gyanánt idéznek): „Ösztövért kútágas, hórihorgasgémmelem...”. És íme az egyes szavak szócikke kiemelve a szótárból:

ösztvér 4 mn

1 (nép) 'sovány' ... mi a halál, ha ismernem szabad? /.../ Mint ama tükörben, szebb-e képe mása? / S én rútabb vagyok, mint ösztvér csontváza? (Murányó IV-11); Van, ki a kis bárányt félti izzadástul; / S bundáját lerántja, még pedig irhástul; / Más a vékonypéznű nyúlát szalonázza, / Hogy csöpögjön a zsirtól ösztvér csontváza (Toldi II-2)

2 'vékony és magas' Küdd vad vihar dul, /.../ Benn ösztvér gyertyák lobognak / Elősejtelmén nagy dolognak (Hatvani 9); Ösztvér kútágas hórihorgas gémmel / Mélyen néz a kútba s benne vizet kémel (Toldi I-2)

kútágas 2 fn

'a gémeskút tövében lévő magas, felső végén kétágú fa, a két ág közötti tengelyen mozog a kútgém' Ösztvér kútágas, hórihorgas gémmel / Mélyen néz a kútba s benne vizet kémel (Toldi I-2); Szennyos is, rongyos is volt az öreg csárda, /.../ Egy szomjú kútágas ácsorgott előtte (uo. X-15)

hórihorgas 3 mn

1 'magas, vékony termetű (személy)' Jött elébb Akasztó, hórihorgas cigány, /...= Fejjel haladá meg a többit Akasztó (A nagyvidai c. I-26) // ...egy görlábu, hórihorgas / Csontváz jelent meg (Bolond Is. I-41)

2 'magasra nyúló, vékony (rúd)' Ösztvér kútágas, hórihorgas gémmel / Mélyen néz a kútba s benne vizet kémel (Toldi I-2)

gémmel 6 fn

1 'szürke vízimadás' Boglyák tetejéről egy-egy suta gém / Néz szét aratóknak vidám seregén? (Vásárban 2)

2 'kútgém; a kútágas villás részén lévő billenthető rúd' Ösztvér kútágas hórihorgas gémmel / Mélyen néz a kútba s benne vizet kémel (Toldi I-2); Majd egy sovár kút [...] Hosszú nyakát szomjan emelte égbe / Fél lábón álló ostoratlan géme (Bolond Is. I-103)

3 (rég) 'sorompó' felnyitható rúdja' S többen a sorompó gémje előtt várnak (Daliás i. II/II-18)

Ha a verssor szavainak jelentését egymás mellé tesszük, és kiegészítjük a versszak következő sorával („Mélyen néz a kútba s benne vizet kémel”), Arany költői nyelvének tanító jellegét is megvizsgálhatjuk: a Toldi első énekének második versszakában a gémeskút működéséről olvassunk.

Az előző példákából látszik, hogy az egyes szócikkek élén mindig a címszó áll, ezt követi az összes előfordulást mutató szám, majd a szófaji meghatározás és a szavak előfordulásának szövegkörnyezete idézetekkel. Az ettől eltérő szócikkfelépítést a szótár szerzője részletesen magyarázza (vö. AranySz. I. 28–9).

A szótár külön érdeme, hogy a szavak minden jelentésárnyalatát, jelentésbővülését igyekszik számba venni, pontos és alaposan kidolgozott hivatkozásrendszerrel dolgozik, és a lehetőségekhez mérten igyekszik figyelembe venni a leghitelesebb szövegváltozatokat. Néhány apróbb elütéstől, betűhiánytól eltekintve a szótár használatát segítő szövegek is gondozottak, és alaposan ki vannak dolgozva. A kötetek tördelése és nyomdai kivitelezése szakértő kezek munkájára vall, méltó a szótár rangjához. A védőborító tervezője egyszerűsége és eleganciára törekedett – és nem is fogott mellé.

A bevezetőben fölvetett kérdésre, hogy vajon valóban Arany János-e a legnagyobb szókincsű költőnk, Balázs Géza (2017b: 29) kérdésére maga Beke József, Arany szókészletének talán legjobb ismerője így adja meg a választ: „Egyáltalán nem az illető műveiben előforduló szavak száma a leglényegesebb jellemzője egy-egy alkotó szókincsének, hanem az, hogy ezeket a szavakat milyen sokféle és főként milyen új, egyéni jelentésárnyalatokban alkalmazza. Mondhatnám úgy is, hogy nem a mennyiség, hanem a minőség, a sokszínűség teszi igazán nagyvá és értékké a szókincset. Tessék csak belegendolni, hogy amikor azt írja a költő: „napszürte felhő”, hogy is van ez? Vajon a napsugár szűri át a felhőt vagy a felhő szűri át a sugarakat? Munkám alapján ki merem mondani Arany előnyét egy-két vonatkozásban akár minden magyar költővel szemben is. Úgy érzem, Arany nyelve a szó-lásszerűségek különféle fajaiban kiemelkedően gazdag. Csak a szem szócikkében 14 szó-lásszerű

kifejezés szerepel a szótárban. Feltűnően gyakori továbbá verseiben az olyan kifejezés, amelyben az állandósult szókapcsolat igei elemét valamilyen rokon vagy ellenkező értelmű szóval helyettesíti: a szokásos *számon kér* így alakul: „add számon”; a *számon tart* pedig így: „számon vesz”. Mestere továbbá annak is, hogy a szólást más síkra áthelyezve alkalmazza: „Fülét csóválja a rossz rím felett”, ugyanis Arany szerint a vers nem a szemnek, hanem a fülnek szól, a rím csengését hallani kell. Amikor Arany művészi kifejezéseit közönséges szavakkal próbálom értelmezni, a költő Dantéről írott szavai jutnak eszembe: „lehet-é, hogy halandó szem nézze A szellemvilágot...? (Dante)”.

Beke József munkája hosszú évtizedek óta fennálló igényt elégít ki, és – biztos állíthatjuk – sosem lesz elavult. Az Arany-szótárt az Anyanyelvápolók Szövetsége, a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, az Írók Boltja, valamint a Kern Antikvárium (Kecskemét) terjeszti, az egyetemek-főiskolák magyar nyelvészeti tanszékei, valamint a megyei könyvtárak ingyenes példányt igényelhetnek az Anyanyelvápolók Szövetségétől.

SZAKIRODALOM

- Balázs Géza 2017a. Megjelent az Arany-szótár. *Új Köznevelés* 73: 22–5.
 Balázs Géza 2017b. Az írói szótár a nemzet nyelvi múltjának átmentése. Beszélgetés Beke József tanár úrral, a magyar írói szótárak „csúcstartójával”. *Új Köznevelés* 73: 26–9.
 Beke József 2017. *Arany-szótár. Arany János költői nyelvének szókészlete I–III.* (Szerkesztette: Balázs Géza.) Anyanyelvápolók Szövetsége – MNYKNT, Budapest.
 Kelemen József 1954. Hány szó van nyelvünkben? *Magyar Nyelvőr* 78: 68–74.
 Pásztor Emil 1986. *Toldi-szótár.* Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.
 V. Nagy Viktória 2017. Aranytartalék. A legnagyobb mester ünnepe. *Heti Válasz* 17/7: 43–4.
 Somogyi Géza 1907. Ami még nincs, de kellene. *Magyar Nyelvőr* 46: 104–8.
 Wacha Imre 1961. A magyar írói szótárak kérdése. *Magyar Nyelvőr* 85: 189–203.

Pölcz Ádám

tanársegéd

ELTE Tanító- és Óvóképző Kar

Dürscheid, Christa – Frick, Karina 2016. Digitális írás. Az internet hatása a mindennapi kommunikációra [Schreiben digital. Wie das Internet unsere Alltagskommunikation verändert] (Einsichten 3). Alfred Kröner Verlag, Stuttgart. 156 oldal

A netnyelvészet műhelyéből

„A mindennapi kommunikáció során úgy írunk, ahogyan beszélünk, de nem úgy beszélünk, ahogyan írunk” (86, saját fordítás) – szól Christa Dürscheid és Karina Frick könyvének egyik tételmondata. A német Alfred Kröner Kiadó *Betekintés [Einsichten]* című sorozatának harmadik darabja rendkívül olvasmányos, a tudományos-ismeretterjesztő esszé műfaji kritériumainak megfelelő stílusban foglalja össze a digitáliskommunikáció-kutatás legújabb eredményeit.

A Zürichi Egyetem nyelvészei a *Schreiben digital* hasábjain szinte kizárólag német nyelvű publikációkban közzétett eredmények alapján tárgyalják a témát, szemléletmást mellőzve az angolszász szakirodalmat. Ennek hátterében a netnyelvészet ezredfordulón körvonalazódó angol–német elsőbbségi vitája állhat. David Crystal 2001-ben megjelent *Language and the Internet* című iskolateremtő könyve a netnyelvészet első monográfiájaként került a köztudatba, Peter Schlobinski azonban nagyon éles kritikát fogalmazott meg vele szemben: „A *Language and the Internet* számos oknál fogva is csalódást okozott számomra: úgy lett meghirdetve és reklámozva mint »az első nyelvész szakember által írt nyelvészeti szempontú internettel foglalkozó könyv«, mindez azonban német akadémiai szemszögből nézve igencsak hátrányos, főleg úgy, hogy a szerző egyetlen német nyelvű szakirodalmra sem hivatkozik a témában” (Schlobinski 2001: 2, saját fordítás) – írja a német